

Margita Vajsáblová

Geometrické základy matematickej kartografie – základné pojmy

Matematická kartografia ako súčasť kartografie

Úloha kartografie

- Konštrukcia máp Zeme (príp. iných vesmírnych telies) a jej častí, na ktorých je zobrazený zemský povrch spolu s reálnymi objektmi a javmi.

Úloha matematickej kartografie

- Zaoberá sa kartografickými zobrazeniami, teda zobrazeniami referenčnej plochy Zeme, vlastnosťami týchto zobrazení z hľadiska skreslení a geometrického tvaru obrazu zemepisnej siete na mape a dáva návod na praktické používanie týchto zobrazení.

Čo hovorí história?

- **Prvá známa mapa** – Sumeri 5 000 p. n. l.
- **Staré Grécko** – glóbusy, mapy – použitie kužeľosečiek – **Hipparchos Rhodský** (180 – 125 p. n. l.), **Marinos z Tyly** (asi 1. stor. n. l.) ako prvý použil kartografické zobrazenie, vyznačil úplnú stupňovú zemepisnú sieť zobrazenú na valcovú plochu.
- **Ptolemaios** (165 – 85 p. n. l.) – vydal súbor kníh z oblasti geografie, astronomie a matematiky, položil základy sférickej trigonometrie, autor kužeľového kartografického zobrazenia a pod.
- 15. a 16. storočie – **rozvoj moreplavby**, podnietil rozvoj kartografie v ďalších storočiach.
- 17. a 18. storočie – **rozvoj tvorby kartografických zobrazení:**
- **Lambert** – zakladateľ KARTOGRAFIE, autor viacerých kartografických zobrazení,
- **Mercator** – autor viacerých zobrazení, napr. konformného zobrazenia guľovej plochy na valcovú plochu, v ktorom sa loxodrómy zobrazujú do priamok.
- V súčasnosti sa odbor matematická kartografia zaoberá kartografickými zobrazeniami z pohľadu skreslení.
- Mapovanie na Slovensku v súčasnosti využíva **Křovákovu** konformné kužeľové zobrazenie vo všeobecnej polohe na zobrazenie bodov Jednotnej trigonometrickej siete katastrálnej (nová realizácia JTSK 03). Vo vojenskom zoskupení NATO je používané Mercatorovo transverzálne valcové zobrazenie (UTM).

Referenčné plochy Zeme

Rovina – používa sa pre veľmi malé územie okrúhleho tvaru s plochou do 200 km² (kruh s polomerom 8 km) a pre menej presné výpočty s plochou do 700 km² a polomerom do 15 km.

Guľová plocha (sféra) – používa sa v geodetických a topografických úlohách na kruhovom území s polomerom do 200 km, pri tvorbe máp malých mierok (1 : 10⁶ a menej).

Elipsoidy:

✓ *rotačný elipsoid,*

Najznámejšie referenčné elipsoidy: Zachov, Besselov (1841), Hayfordov (1909), Krasovského (1940), IAG (1967), GRS 1980, WGS 84.

✓ *trojosý elipsoid.*

Poznámka: V kartografických dielach je často prvým krokom transformácie zobrazenie bodov elipsoidu na guľovú plochu. Druhým krokom transformácie je kartografické zobrazenie bodov guľovej plochy. V nasledujúcich kapitolách budeme charakterizovať kartografické zobrazenia iba bodov *referenčnej guľovej plochy*.

Súradnicové sústavy na referenčnej guľovej ploche

Zemepisné súradnice U, V (obr. 1)

- **Zemepisná šírka $U \in \langle -90^\circ, 90^\circ \rangle$** – uhol normály ku guľovej ploche v danom bode s rovinou rovníka (kladná na severnej polguli).

- **Zemepisná dĺžka $V \in \langle 0^\circ, 360^\circ \rangle$ alebo $V \in \langle -180^\circ, 180^\circ \rangle$** – uhol roviny, ktorá obsahuje zemskú os a daný bod s rovinou obsahujúcou os a bod so zemepisnou dĺžkou 0° (hvezdáreň Greenwich). Kladná orientácia zemepisnej dĺžky je v smere na východ.

Priestorové pravouhlé súradnice

Súradnicová sústava $\{O, x, y, z\}$, kde O je stred referenčnej guľovej plochy, z je zemská os.

Vzťah medzi zemepisnými súradnicami bodov guľovej plochy a ich pravouhlými súradnicami:

$$x = R \cos U \cos V$$

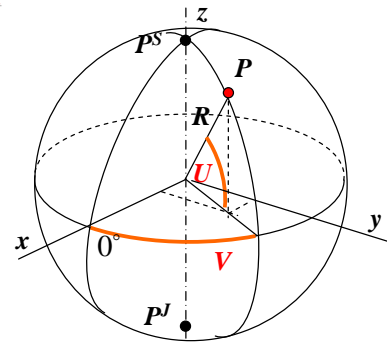
$$y = R \cos U \sin V$$

$$z = R \sin U$$

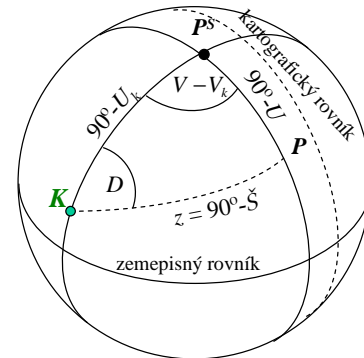
Kartografické súradnice $\check{S}, D$ (obr. 2)

Kartografická šírka $\check{S} \in \langle -90^\circ, 90^\circ \rangle$,

kartografická dĺžka $D \in \langle 0^\circ, 360^\circ \rangle$ alebo $D \in \langle -180^\circ, 180^\circ \rangle$, sú odvodené od kartografického pólu $K [U_K, V_K]$.

Obr. 1

Obr. 2

Súradnicové sústavy v rovine obrazu

✓ **Pravouhlá súradnicová sústava** so začiatkom O , osami x, y , pravouhlé súradnice bodu $P [x_P, y_P]$.

✓ **Polárna súradnicová sústava** so začiatkom $V [x_V, y_V]$, polárne súradnice bodu $P [\rho, \varepsilon]$, kde ρ je vzdialenosť bodu P od V , ε je polárny uhol určený od záporného smeru osi x (obr. 3), potom platí:

$$x_P = x_V - \rho \cos \varepsilon$$

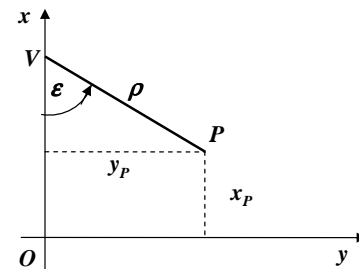
$$y_P = \rho \sin \varepsilon$$

kde $\varepsilon \in \langle 0^\circ, 360^\circ \rangle$ alebo $\varepsilon \in \langle -180^\circ, 180^\circ \rangle$.

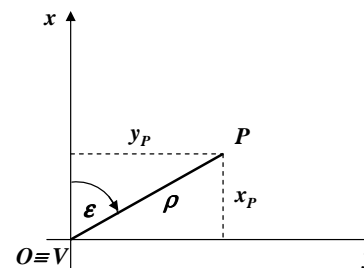
Stotožnením $V \equiv O$, ε je určený od kladnej vetvy osi x (obr. 4), potom platí:

$$x_P = \rho \cos \varepsilon$$

$$y_P = \rho \sin \varepsilon$$

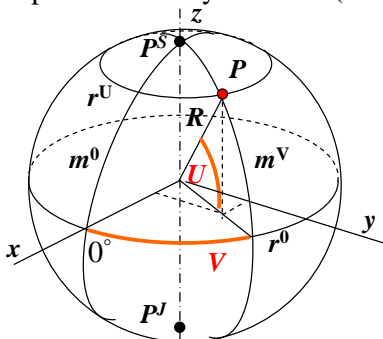

Obr. 3

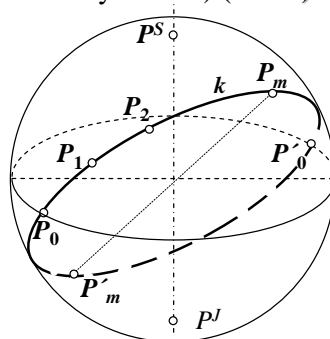

Obr. 4

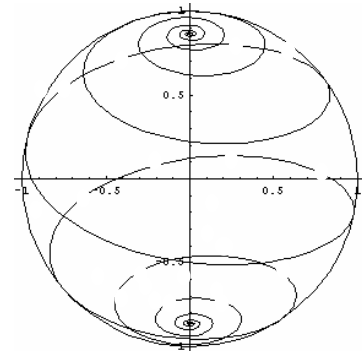
- **Zemské rovnobežky** – množiny bodov s konštantnou zemepisnou šírkou. Rovnobežku, ktorej body majú zemepisnú šírku U , budeme označovať r^U , (**zemský rovník** r^0) (obr. 5).
- **Zemské poludníky** (meridiány) – množiny bodov s konštantnou zemepisnou dĺžkou. Poludník, ktorého body majú zemepisnú dĺžku V , budeme označovať m^V (obr. 5).
- **Póly:** P^S – severný, $U = 90^\circ$, P^J – južný, $U = -90^\circ$, $V \in \langle -180^\circ, 180^\circ \rangle \Rightarrow$ póly sú singulárne body (rovnobežkové kružnice s nulovým polomerom) (obr. 5).
- **Zemepisná sieť** – rovnobežky a poludníky na referenčnej ploche vybrané v pravidelných intervaloch.
- **Geodetická čiara** (na referenčnej guľovej ploche nazývaná **ortodróma**) – najkratšia spojnica dvoch bodov P_1, P_2 na referenčnej ploche (obr. 6).
- **Loxodróma** – krivka na referenčnej ploche, ktorá v celom svojom priebehu pretína poludníky pod konštantným uhlom (má konštantný azimut) (obr. 7).

Obr. 5

Obr. 6

Obr. 7

Kartografické zobrazenie

Kartografické zobrazenie určuje matematický vzťah medzi zemepisnými súradnicami odpovedajúcich si bodov na referenčnej ploche a súradnicami v rovine obrazu.

Referenčná guľová plocha

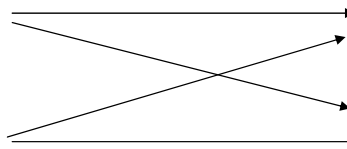
- zemepisné súradnice $[U, V]$

- kartografické súradnice $[\check{S}, D]$

Rovina obrazu

$[x, y]$ – pravouhlé súradnice

$[\rho, \varepsilon]$ – polárne súradnice

Poznámka: Ďalej budeme uvažovať zobrazenia referenčnej guľovej plochy s použitím zemepisných súradníc U, V .

Klasifikácia kartografických zobrazení

1. Podľa vlastností kartografických skreslení

- a) **ekvidištančné** – zachováva dĺžky určitej sústavy čiar,
 b) **ekvivalentné** – zachováva obsahy (plochy),
 c) **konformné** – zachováva uhly,
 d) **kompenzačné (vyrovnávacie)** – skreslenie uhlov a obsahov má strednú mieru.

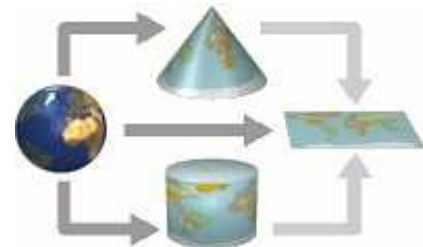
Klasifikácia kartografických zobrazení

2. Podľa plochy, na ktorú zobrazujeme

a) zobrazenia **na guľovú plochu**,

b) **jednoduché** zobrazenia, na rozvinuteľné plochy (obr. 8):

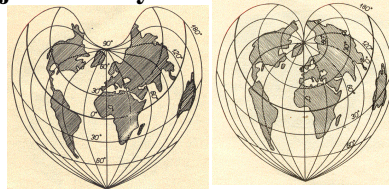
- azimutálne – na rovinu,
- valcové (cylindrické) – na valcovú plochu,
- kužeľové (kónické) – na kužeľovú plochu,

Obr. 8

c) **nepravé** – základné charakteristiky jednoduchých zobrazení sú zachované, iné zmenené:

- pseudokónické (obr. 9),
- pseudoazimutálne (obr. 10),
- pseudocylindrické (obr. 11),

Obr. 9

Obr. 10

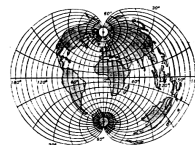

Obr. 11

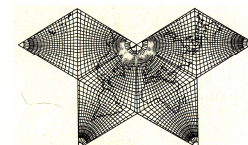
d) **polykónické** – na nekonečný počet kužeľových plôch (obr. 12),

e) **polyedrické** – mnohostenové (obr. 13),

f) **neklasifikované**.

Obr. 12

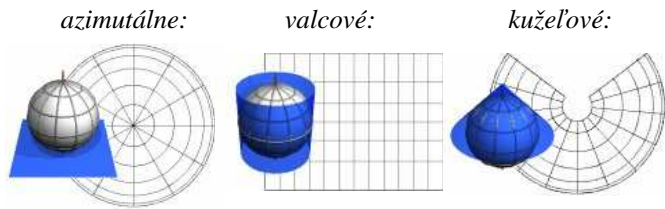

Obr. 13

3. Jednoduché zobrazenia rozdeľujeme podľa polohy osi plochy, na ktorú zobrazujeme

a) pólová (normálna) poloha (obr. 14)

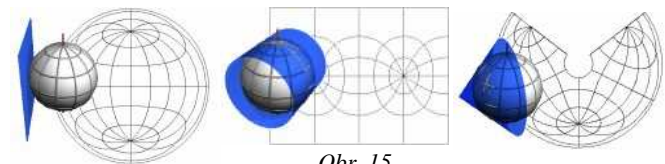
– os plochy je totožná so zemskou osou, v azimutálnych zobrazeniach je rovina rovnobežná s rovinou rovníka,

Obr. 14

b) rovníková (transverzálna) poloha (obr. 15)

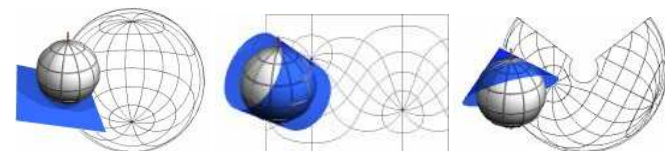
– os plochy je v rovine rovníka, v azimutálnych zobrazeniach je rovina rovnobežná so zemskou osou,

Obr. 15

c) všeobecná poloha (obr. 16) – neplatí

a), b).

Obr. 16